

ASPECTE PRIVIND PICTURA BISERICILOR ORTODOXE DIN ARHIEPISCOPIA TIMIȘOAREI ȘI CARANSEBEȘULUI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ (1948-1965)*

Cristina Tudor**

Abstract: *The study aims to analyze the situation of the Orthodox churches painted during the communist period in the Archdiocese of Timisoara and Caransebes. Starting from the political transformations, we try to capture the most relevant aspects of the Orthodox religious life since 1948. The establishment of communism in Romania brought great transformations on the political, social, economic, but also religious life. After 1948, the religious life and the Romanian Orthodox Church went through new stages of their evolution, coming into contact with the rigidity and severe control of a totalitarian regime. Religious life was not left out of this whirlwind that encompassed the whole of Romania in all respects. Despite the unfavorable political context, new places of worship continued to be built and painted. From an iconographic point of view, the program did not undergo major changes, but new instructions and regulations were adopted regarding the church's artistic approaches. Through analysis and interpretation of documents, the study aims to reconstruct the history of parishes from the point of view of church painting, bringing to the fore artists established in Orthodox religious art, but also the involvement of church institutions to preserve and enrich Orthodox religious heritage. Starting from the actions and activity carried out by the parish offices, the archpriest's offices, the Archbishop's Council and by the Church Painting Commission within the Romanian Patriarchate, the evolution of the Romanian Orthodox churches in terms of painting beautification is restored.*

Keywords: communism, church, instructions, religious art, painting, artists

---

* Redactarea acestei lucrări a fost posibilă cu suport financiar oferit în cadrul proiectului „Educație antreprenorială și consiliere profesională pentru doctoranzi și cercetători postdoctorali în vederea organizării transferului de cunoaștere din domeniul științelor socio-umaniste către piața muncii (ATRIUM)”: POCU/380/6/13/123343, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020.

** Doctorand, Universitatea de Vest Timișoara; e-mail: cristina_tudor22@yahoo.com

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, LIX, 2020, Supliment, 2, *Lucrările conferinței internaționale online „ROMANIA-ITALIA-EUROPA. Evoluții istorice - Dinamici culturale - Relații internaționale”, 16-18 septembrie 2020*, p. 343-350.

În perioada 1948-1965, zeci de lăcașuri de cult din Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului, prin implicarea organismelor lor de conducere, au fost restaurate, renovate, unele chiar împodobite cu pictură din nou. Din documentele de arhivă reiese că în fiecare an existau astfel de lucrări pe cuprinsul Mitropoliei Banatului. În acest sens, au fost demarate demersuri în vederea întreținerii și îmbunătățirii patrimoniului pe care îl dețineau, prioritate având renovarea bisericii, deoarece numai așa se putea evita distrugerea unor elemente de arhitectură sau pictură. Preotul paroh a avut un rol determinant în aceste acțiuni, fiind interfața cu autoritățile bisericești și politice. O problemă majoră cu care s-au confruntat parohiile a fost lipsa resurselor financiare pentru realizarea obiectivelor stabilite, în acest scop ele înaintând solicitări, însoțite de memorii justificative și proiecte, Consiliului Arhiepiscopesc, Departamentului sau Ministerului Cultelor, autorităților locale, dar și Comisiei de Pictură Bisericească. Acest fapt este atestat de documentele de arhivă întocmite de Oficiile parohiale. Problemele financiare ale parohiilor au determinat întârzierea executării lucrărilor de renovare, pictare sau restaurare, donațiile enoriașilor nefiind mereu suficiente pentru executarea tuturor lucrărilor. Acestea au atras și alte neajunsuri, de exemplu persoane neautorizate sau cu calificare inferioară categoriei bisericii ajungeau să realizeze lucrări în respectul lăcaș de cult. Acest fapt, chiar dacă nu s-a produs frecvent, acolo unde s-a întâmplat, a determinat scăderea calității artistice și tehnice a acelor lucrări, fiind necesare lucrări suplimentare pentru repararea stricăciunilor. Documentele de arhivă confirmă existența unor astfel de cazuri, există documente prin care se acordau sancțiuni preotului paroh sau celui ce a executat lucrarea fără aprobări în prealabil și fără a deține autorizație în executarea lucrărilor angajate.

În perioada comunistă, din punct de vedere stilistic, arta bisericească s-a întors la stilul bizantin, cele mai multe biserici fiind construite și pictate în stil neobizantin, Biserica Ortodoxă Română considerând că acesta răspunde cel mai bine specificului artei religioase ortodoxe.

Deciziile patriarhale nr. 157/1950 și 633/1958, precum și Instrucțiunile privitoare la angajarea lucrărilor de pictură bisericească au stabilit normele care trebuiau respectate pentru întregul proces de pictare a unui lăcaș de cult. În cadrul acestora se specificau detaliat toate demersurile și documentele care trebuiau întocmite sau îndeplinite pentru a se obține aprobările necesare. Există o legătură directă între eparhii și Comisia de Pictură Bisericească. Prin intermediul lor, erau comunicate toate informațiile referitoare la modificările intervenite pe parcurs. Parohiile aveau obligația de a informa protopopiatul de care aparțineau. La rândul-i, protopopiatul informa Consiliul Arhiepiscopesc despre deciziile luate privind pictura bisericească; inclusiv începerea lucrărilor de pictură bisericească se constata de parohie prin încheierea unui proces-verbal care trebuia ulterior trimis, în termen de 15 zile, Comisiei de Pictură

Bisericească, împreună cu o jumătate din cota de 2% din valoarea lucrării angajate¹, restul fiind plătit pe parcurs.

Programul iconografic al bisericilor ortodoxe pictate în perioada comunistă s-a încadrat în tradiția Bisericii Ortodoxe, urmărind să deservească activitățile religioase. Pictura și-a păstrat funcționalitatea, întregind misiunea edificiului religios, și anume aceea de a fi parte integrantă a serviciilor religioase săvârșite în lăcașul de cult. Distribuțiile iconografice erau clare, deoarece fiecărui spațiu al bisericii îi era dedicată o temă, scenele ce urmau a fi redată se cunoșteau, existând totuși o varietate din care pictorul care întocmea devizul putea să aleagă, ținând cont de spațiu, planimetrie sau elemente arhitectonice. Picturile erau încadrate în ornamente florale sau geometrice, temele sau personajele principale ale iconografiei ortodoxe erau pictate, cel mai adesea, în medalioane rotunde. Temele ilustrau textele biblice, tematica fiind, în același timp, conectată la tradiția și istoria BOR, chiar la istoria fiecărui lăcaș de cult în parte. Au fost redată cicluri din tradiție bizantină, dar și românească, textul Evangheliei deținând un loc important în abordarea iconografică ortodoxă a secolului al XX-lea. Întreaga tematică a iconografiei urmărea să susțină ceremonialul liturgic, să creeze o conexiune directă între Lumea nevăzută – credința în Dumnezeu și credincioși. Pictura era realizată pe registre, care, cel mai adesea, erau despărțite de benzi decorative, spațiile libere au permis introducerea unui repertoriu decorativ, care, împreună cu pictura, constituia un întreg. Iconografia ortodoxă a redat portrete în picioare sau bust ale personajelor sfinte, aureola însoțea chipurile personajelor principale, care întruchipau Binele, simbolizând lumină și sfințenie. Fiecare lăcaș de cult își avea particularitățile sale, chiar dacă, per ansamblu, compoziția era similară, se puteau identifica diferențe în funcție de abordarea tematică, de modul de surprindere a detaliilor, de experiența artistului – zugrav sau pictor autorizat de Comisia de Pictură Bisericească. Cu decorații mai ample sau mai simple, pictura bisericească a înfrumusețat lăcașul de cult, aceasta devenind parte firească, chiar necesară, a fiecărui lăcaș. Compozițiile seamănă între ele, personajele manifestă aceleași gesturi, transmit aceeași stare, aici intervine spiritul artistului, formarea și experiența sa profesională.

Distribuția iconografică ortodoxă din perioada comunistă nu s-a îndepărtat de iconografia anterioară instaurării comunismului. Pictura bisericească ortodoxă a redat scene și personaje biblice din Noul sau Vechiul Testament, dar și din istoria Bisericii, a lăcașului de cult. Tematica abordată constituie atât parte a artei religioase, cât și material liturgic și de învățatură ortodoxă.

---

¹ Comisia de Pictură Bisericească, *Adresă nr. 644/1954 către Protopopiatul Ortodox Român din Satu Mare*, vezi Arhiva Mitropolia Banatului [infra: AMB], fond *Picturi bisericești*, dos. E 87, 1954, filă nenumărată [infra: f. n.].

Programul iconografic cuprinde scenele și portretele pictate în interiorul unui lăcaș de cult, pe boltă, cât și pe pereții laterali, stabilind totodată locul, ordinea și felul în care trebuie să fie zugrăvit întreg lăcașul de cult. Pictura bisericească este executată pe baza unor reguli sau principii stabilite de Biserică. Tradiția, dogma și istoria ortodoxiei influențează programul iconografic, menționat în cărțile de istoria artei, în devizele și caietele de sarcini întocmite de pictorii bisericești autorizați, dar și în rapoartele comisiilor de recepție.

Pictura religioasă reprezintă acea ramură a artei prin care se reușește îmbogățirea interiorului sau exteriorului lăcașurilor de cult. Aceasta lărgeste valoarea artistică a lăcașului de cult și redă, prin armonia culorilor, formelor și stilurilor, aspecte privind istoria lăcașului de cult, precum și a locului în care este amplasat. Iconografia este o disciplină complexă, ce deschide drumul interpretărilor și analizelor, participând intens la înțelegerea semnificației mesajului religios. În același timp oferă informații importante pentru identificarea unor caracteristici privind perioade ale istoriei².

Picturile bisericești, pe lângă subiecte cu caracter religios, relevă și elemente decorative specifice unei zone sau perioade, redând etape din istoria unui spațiu istoric. Ele pot fi supuse influențelor, dar și specifice locului de amplasament al bisericii în care se regăsesc. Decorațiunile sau ornamentele sunt florale sau liniare-geometrice ori preluate din tradiția poporului român, fiind surprinse elemente folclorice care caracterizează o anumită zonă sau întreg spațiul românesc. De cele mai multe ori, decorul ornamental rămânea la latitudinea pictorului executant. Acesta trebuia să se lase purtat de simțul său artistic, pentru a îmbina armonios ornamentația cu întreaga compoziție.

În anii 1950-1960, programul iconografic era mai redus ca tematică, iar în spațiile mai mari se făcea apel la teme, personaje și scene biblice diversificate și complexe.

În anii 1948-1965, au fost întreprinse lucrări de renovare, restaurare și pictare parțială sau totală a câtorva lăcașuri de cult din Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului. Contextul politic și schimbările survenite în România după anul 1948 au încetinit astfel de lucrări în întreaga Românie, dar ele nu au fost stopate total, preoții parohi reușind să continue, într-un ritm lent, demersurile în vederea păstrării în bună stare sau înfrumusețării parohiei pe care o îngrijeau. Pentru perioada 1948-1965, documentele de arhivă păstrează liste și informări ale Arhiepiscopiei Timișoara privind lucrările executate la bisericile și casele parohiale. Majoritatea se referă la repararea sau renovarea unor părți din biserică; reparații capitale au fost executate mai rar.

---

² I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, Edit. Meridiane, 1973, p. 6.

Printre bisericile pictate în această perioadă se numără: Remetea Mare, Reșița Română, Vasiova, Vălcani, Capela nr. 2 din Lugoj și altele.

A fost pictată și biserica parohiei Bolvașnița din protopopiatul Caransebeș, zidită în anul 1832. Pictura interioară a acesteia fusese realizată de un zugrav rămas anonim. Inițial, biserica a avut hramul „Adormirea Maicii Domnului”. În 1954, pictorul Petru Lazăr a realizat pictura murală a bisericii³.

În anul 1958, a fost pictată biserica parohiei Vasiova cu hramul „Nașterea Născătoarei de Dumnezeu”, raionul Reșița, regiunea Timișoara. La 9 aprilie 1958, pictorul bisericesc Victor Jurca a fost invitat de Consiliul parohial să întocmească devizul. Devizul și caietul de sarcini au fost întocmite de acesta la 18 aprilie 1958.

Lucrările au început la 10 august 1958 și s-au finalizat la 15 noiembrie 1958, cu întreruperi din lipsă de fonduri. În ședința ordinară a Consiliului parohial ortodox român Vălcani din 16 noiembrie 1958, s-a discutat despre lucrările de pictură bisericească executate de pictorul Victor Jurca, fiind consemnată în procesul-verbal finalizarea acestora. Parohia se declara mulțumită, pictorul respectând toate angajamentele luate.

Tot în anul 1958 a fost pictată și biserica parohiei Vălcani de către pictorul Victor Jurca. Pictorul a lucrat, la solicitarea parohiei, cu un colectiv mărit, de cincisprezece persoane, pentru a accelera durata de execuție. Au lucrat alături de Victor Jurca: Nereuță Vitalie, Nereuță Larisa, Onae Constantin, Poker* Pavel și Poker Francisk⁴.

La Capela nr. 2 din Lugoj lucrările de pictură bisericească au fost executate de pictorul Victor Jurca. Acestea au început la 11 mai 1959 și au fost terminate la 5 iulie 1959. Au fost executate în tehnica tempera pe bază de ou și a fost respectat programul iconografic prevăzut în deviz⁵.

La parohia Petroman au fost întreprinse lucrări de consolidare, iar între 1962 și 1963, biserica a fost reparată în interior, iar pereții au fost acoperiți cu pictură nouă în tehnica fresco-crudă⁶.

În anul 1962 au fost pictate mai multe lăcașuri de cult de pe cuprinsul Mitropoliei Banatului. La biserica parohiei Nădrag, protopopiatul Lugoj, s-a executat pictură nouă

³ Ioan Petreună, *Monumente istorico-bisericești din Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului*, Timișoara, (ms. dactilografiat, AMB), 1980, p. 122-123.

⁴ În cronică de parohie a bisericii din Balinț se menționează numele „Pocker”, AMB, *Fond Cronici și documente parohiale – Gheorghe Cotoșman 1950-1970*, filă nenumărată Într-un document întocmit de Oficiul parohial ortodox român Buziaș la 21 februarie 1957, privind executarea unui mormânt al Mântuitorului Iisus, se preciza că devizul și schița au fost întocmite de „maestrul sculptor Poker Pavel din Lugoj”, semnat „Poker”. Vezi AMB, fond *Picturi bisericești – biserica Buziaș*, 1957, f. n.

⁴ AMB, fond *Picturi bisericești – biserica Vălcani*, 1958, f. n.

⁵ Idem, fond *Picturi bisericești – Lugoj*, dos. E 86-717, 1958-1959, f. n.

⁶ Idem, fond *Ajutoare acordate parohiilor – unităților de cult*, dos. E 103/E 99-105, 1965, f. n.

de către pictorul preot Nicolae Popescu, sub girul pictorului Jurca Victor. La biserica din parohia Răchitova, protopopiatul Oravița, s-a spălat pictura veche și au fost restaurate câteva icoane în ulei și tempera. La biserica din parohia Moldova Nouă, protopopiatul Oravița, s-a executat spălarea picturii vechi și au fost restaurate anumite icoane, fiind zugrăvit, în același timp, și interiorul bisericii. O pictură nouă a fost executată la biserica din Remetea Mare și la biserica din parohia Sălciua Nouă, ambele din protopopiatul Timișoarei. Lucrări de pictură au fost efectuate și la biserica din Buziaș, protopopiatul Lugoj⁷.

Biserica din Remetea Mare, raionul Timișoara, regiunea Banat, a fost pictată de către pictorul Nicolae Popescu din Timișoara. Recepția definitivă a avut loc în data de 30 martie 1963. În procesul-verbal de recepție se preciza că lucrările au început la 15 august 1962 și s-au încheiat la 1 decembrie 1962, fiind pictați integral cei 364 mp⁸.

La Moldova Nouă, raionul Moldova Nouă, regiunea Banat, au fost executate și lucrări de spălare și pictare a bisericii de către pictorul Iulian Toader, fapt menționat într-un document din 27 septembrie 1962⁹.

Biserica din Răchitova, raionul Oravița, regiunea Banat, a fost împodobită cu pictură bisericească tot în anul 1962. Lucrarea a fost adjudecată pictorului preot Liviu Tulcan¹⁰.

Biserica purtând hramul „Adormirea Născătoarei de Dumnezeu” din parohia Sălciua Nouă, raionul Timișoara, regiunea Banat a fost pictată de către pictorul Liviu Tulcan, în tehnica tempera¹¹.

Oficiul protopopesc ortodox român Lipova solicita, la 21 aprilie 1962, Consiliului Arhiepiscopesc Timișoara și Mitropolitului Banatului să aprobe și să susțină demersurile legale în vederea pictării bisericii ortodoxe române din Cuvin, lăcaș zidit între anii 1801 și 1810. Lucrarea de pictură a fost executată de pictorul Nițulescu Constantin din București¹².

În ședința din 15 iulie 1963, conform procesului-verbal nr. 14, Comisia de Pictură Bisericească a aprobat adjudecarea lucrărilor de pictură la biserica parohiei Sacoșu Mare, raionul Lugoj, de către pictorul Nicolae Popescu, sub girul pictorului Victor Jurca¹³.

⁷ ***, *Pictări de biserici*, „Mitropolia Banatului”, Timișoara, an XII, nr. 9-10, 1962, p. 576.

⁸ AMB, fond *Picturi bisericești – biserica Remetea Mare*, dos. E 86, 1963, f. n.

⁹ Idem, fond *Picturi bisericești – biserica Moldova Nouă*, dos. nr. 87, 1962-1963, f. n.

¹⁰ Idem, fond *Picturi bisericești – biserica Răchitova*, dos. nr. 85-94, 1962-1965, f. n.

¹¹ Idem, fond *Picturi bisericești – biserica Sălciua Nouă*, dos. nr. 85-94, 1965, f. n.

¹² Idem, fond *Picturi bisericești – biserica Nădrag*, dos. nr. 85-94, 1965, f. n.

¹³ Idem, fond *Picturi bisericești – biserica Sacoșu-Mare*, dos. nr. 86 E, 1963-1964, f. n.

Un tabel cu situația construirii, pictării sau renovării lăcașurilor de cult conținea, pentru anul 1951, următoarele informații: parohia Dumbrăvița, raionul Lipova, regiunea Arad a fost zidită și pictată prin fonduri proprii; Bazoșu-Nou, raionul Timișoara, regiunea Timișoara – zidită din temelii; Uliuc, raionul Timișoara, regiunea Timișoara – repararea turnului bisericii; Chișoda, raionul Timișoara, regiunea Timișoara – repararea tavanului, zugrăvirea interioară și aurirea iconostasului; Giroc, raionul Timișoara, regiunea Timișoara – spălarea iconostasului. Pentru anul 1952 era menționată Milova, raionul Lipova, regiunea Arad – lucrări de pictură și sculptură la iconostas¹⁴.

În 28 noiembrie 1965 a fost sfințită și parohia Jdioara, protopopiatul Lugoj, după finalizarea lucrărilor de pictură. Biserica a fost reparată atât în interior, cât și pe exterior. Pictura a fost executată de pictorul Victor Jurca¹⁵.

În anul 1965 a fost pictată și biserica parohiei Jena. Pictura a fost realizată de pictorul Constantin Nițulescu, din București¹⁶.

Tot în anul 1965 a fost pictată și lăcașul cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Reșița Română, pictura murală fiind realizată în tehnica frescă. Lucrarea, executată de pictorul bucureștean Iosif Vasu, a fost recepționată de specialiști, printre care s-a numărat și profesorul I. D. Ștefănescu, vicepreședintele Comisiei de Pictură Bisericească de pe lângă Patriarhie¹⁷.

Pictura bisericească a avut dintotdeauna menirea, și și-a păstrat-o în timp, de a intensifica latura spirituală a lăcașurilor de cult, îmbrăcând forma vie, palpabilă a credinței creștine și a textelor biblice. Aceasta constituie o componentă semnificativă a artei religioase prin valoarea sa artistică, istorică, dar și liturgică. Pictura religioasă a deținut un rol esențial în identificarea unor particularități în demersul artei religioase, determinând cunoașterea evoluției acesteia în anumite perioade istorice. Pictura este parte integrantă a unui lăcaș de cult, astfel că, împreună cu arhitectura, cu elementele arhitectonice, creează un întreg. Pictarea bisericilor ține de tradiția fiecărei biserici și are atât funcție de împodobire, în sens de frumusețe artistică, cât și spirituală. Preoții parohi s-au îngrijit de pictarea lăcașurilor de cult și, în anumite cazuri, acolo unde a fost necesar, de conservarea, păstrarea și restaurarea picturilor existente. Pentru bisericile ortodoxe, pictura constituie un limbaj spiritual de comunicare, un important canal de transmisie a credinței creștine spre enoriași, un mijloc de comprehensiune a cărților sfinte și a lumii creștine. În perioada comunistă, bisericile au continuat să fie

¹⁴ Idem, fond *Biserici – construire, renovări, reparări*, 1951-1952, f. n.

¹⁵ ****, Sfințiri și resfințiri de biserici*, „Mitropolia Banatului”, Timișoara, nr. 10-12, an XV, 1965, p. 792-794.

¹⁶ AMB, fond *Picturi bisericești – Jdioara*, dos. E 86, 1965, f. n.

¹⁷ ****, Pictări de biserici*, „Mitropolia Banatului”, Timișoara, nr. 7-9, an XV, 1965, p. 638.

pictate, picturile respectând distribuțiile iconografice anterioare, existând completări în funcție de canonizările făcute ulterior, astfel că tematica religioasă nu a suportat schimbări majore. BOR a căutat să creeze și să mențină un program iconografic unitar, existând totuși diferențe sesizabile între spațiile geografice din România, în funcție de istoria bisericească a locului, de exemplu, zugrăvirea unui sfânt local: Iosif cel Nou de la Partoș. În Banat, biserica, implicit pictura bisericească religioasă ortodoxă, și-a menținut un rol important în viața comunităților.

Arta religioasă ortodoxă a perioadei comuniste nu se caracterizează printr-o tendință spre inovare și deschidere spre nou, însă construirea și pictarea de lăcașuri de cult au făcut posibile evoluția artei religioase și mai ales conservarea și extinderea patrimoniului religios ortodox. Comunismul nu a produs o ruptură în domeniul artei religioase. Arta religioasă ortodoxă, datorită caracterului său rigid, a continuat să respecte întocmai tradiția și dogma creștin ortodoxă. Implicarea Bisericii a făcut posibilă îmbogățirea patrimoniului bisericesc, arta religioasă păstrându-și semnificația și funcționalitatea.

Indiferent de perioada istorică, chiar și atunci când este vorba de regimul comunist, au existat minți și oameni talentați care au creat valori. Lumea nu stă în loc și, în ciuda opreliștilor regimului, au fost mâini care au continuat să creeze. Sunt artiști care și-au dedicat viața picturii bisericești, care au participat conștient la valorificarea și îmbogățirea patrimoniului religios bisericesc, dar, din păcate, unii dintre ei se regăsesc doar în informații privind istoricul unei parohii sau sunt menționați succint în monografiile sau alte studii. În perioada postdecembristă nu s-au realizat lucrări biografice privind viața și activitatea pictorilor bisericești ai perioadei comuniste. Se pot identifica mai multe informații despre pictorii care au îndeplinit și alte funcții în cadrul unei comunități sau instituții, de exemplu cazul preoților, călugărilor sau al altor ierarhi din lumea Bisericii.

Aducerea în prim-plan a unor nume ce s-au consacrat în pictarea, restaurarea și construirea de biserici reprezintă un demers complex ce poate avea consecințe favorabile asupra cunoașterii acestui segment.